

”שויתי ה' לנגדי תמיד” – ההצלה ממכשול וחטא

[שיחה לפרשת מקץ (שיחה 1) – נכתב ע”י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו ”אוצרות התורה”.
הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע”י תלמידו, אך טרם הגיחה]

מה שמפליא בצדקתו של יוסף הוא לא רק איך עמד בתמימותו בעיתות לחץ וצער, אלא כיצד המשיך בשלמותו בַּעֲתוֹת גְּדוּלָּה וכבוד. וכך כותב רש”י (שמות א, ה): ”להודיעך צדקתו, הוא יוסף הרועה את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך (שמונים שנה, כי מלך מגיל 30 ועד 110) ועומד בצדקתו”. המשמעות כאן שיותר נפלא לשמור על יראת ה' לעת ההצלחה, מאשר בעת המצוקה.

ובכן, מה עשה יוסף לשמור על עצמו?

- ”בשעה שיצא יוסף למלך על מצרים, היו בנות מלכים מציצות עליו דרך החרכים, והיו משליכות עליו שירין קטלין ונזמים וטבעות כדי שיתלה עיניו ויביט בהן. אעפ”כ לא היה מביט בהן” (ב”ר צח”ח). ועל זה כתוב ”בנות צעדה עלי שור” (בראשית מט, כב) אמרו ”הוא לא נתן עיניו בה ולא במצרות בעת שמלך. ’בן פורת עלי עין’ – שעילם עינו מאשת פוטיפר ומן המצרות... אמר הקב”ה עלי לשלם שכר לאותו העין. כשהיו אוכלים במקדש, קדשים קלים [רק] תוך החומה. אבל בשילה שהיה בחלק של יוסף היו אוכלין בכל הרואה”. (מדרש במד”ר יד”ח. וכן הוא בזבחים קיח: ”עין שלא רצתה לזון ולהנות מדבר שאינו שלו, תזכה ותאכל כמלוא עיניה”, כלומר בלי גבול)
- ועוד אמרו ”היה רואה בכל יום בנות מלכים, פעמים מקושטות, פעמים מבוסמות, פעמים ערומות (הערה: הכוונה לבגדים שיש בהם מחשופים, כמ”ש ביומא עז. על ישעה הנביא ”ערום”, והכוונה בבגדים בלויים) ולא רצה” (ילק”ש, וישב, רמז קמ”ה, ד”ה ויהי ה' את יוסף)
- בגלל מדה יקרה זו של שמירת עיניו זכה יוסף: ”עין שלא רצתה לזון ממה שאינה שלו, אין עין רע’ שולטת בו” (ברכות כ.). ומבואר במהרש”א (על ברכות נה: ד”ה אנא פלוני וכו’) שכל ישראל נקראים על שמו של יוסף. ונלע”ד שהכוונה שיכולים להגיע לדרגה זאת.

ובכן יש לשאול שאלה, **כיצד ניצול גם בתקופת גדלותו?** הרי חז”ל חששו מאד מהנסיון של מי שעניניו משגשגים. ”משל לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס (זהובים) על צווארו, והושיבו על פתח של זונות. מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?” (ברכות לב.). והנה יוסף אומר ”איננו גדול בבית הזה ממני” (בראשית לט, ט), ואעפ”כ היה יכול להצהיר לֶאֱחָיו (ובודאי התורה לא תרשום דבר שקר) ”זאת עֲשׂוּ וְחִיו, את האלהים אני יָרָא” (מא, יח). וכאן נמצא את המפתח.

התשובה היא: כי יוסף תמיד קיים ”שויתי ה' לנגדי תמיד” (תהלים טז, ח).

במדרש מובא פְּרָטִי דו-שיח בינו לבין אשת פוטיפרע, וכך לשונם: ”הכניסנו מחדר לחדר ומקיטון לקיטון עד שהעמידה אותו לפני מטתה והיתה ע”ז למעלה הימנה. הלכה וכיסתו. אמר לה, אֶלְיָן אֶפְיָא (=פרצוף זה של עי”ז) כְּסִיִּתְ, אבל מי שכתוב בו ’עייני ה’ המה משוטטים בכל הארץ’ אי אפשר” (=לא תוכלי לכסות) (ילק”ש, וישב, קמ”ה)

עוד בהיותו עבד כתוב **”וירא אדוניו כי ה' אתו”** (בראשית לט, ג) – וכי איך אפשר שהגוי רָאָה את ה'?! אלא ראה ”שלא היה שמו של הקב”ה זז מפיו של יוסף” (תנחומא וישב, ח). וכך כתב שם מהר”י **אברבנאל:** ”תמיד היתה יראת אלהים לנגד עיניו, ובכל מעשיו שָׁנָה ה' לנגדו תמיד. ובשכר זה היה איש מצליח בכל אשר יעשה” עכ”ל. ולכן גם כשעמד בחצרות מלכים הוא דבר אתם באבריו החיצוניים, אבל מחשבותיו היו דבוקות בקונו, כדברי ”חובות הלבבות” (שער י, פ”ג): ”ולא ייעלם מנגד עיניך... ויהיו ההמון מבני אדם בעיניך כאילו אינם, ואל יבהילך עינים ואל תרתיעך מעלתם. ומקום הריק מהם יהי בעיניך כאילו מלא (בגלל נוכחות ה') ולא תשתעמם בהפקדם ולא תצטער בהעדרם”.

וידועים דברי הרמ"א בתחילת שו"ע או"ח: "כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כישיבתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול. ולא דיבורו והרחבת פיו כרצונו (כאשר) והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדיבורו במושב המלך (=בשר ודם). כל שכן קְּשִׁישִׁים האדם אל לבו שהמלך הגדול הקב"ה אשר מלוא כל הארץ כבודו עומד עליו ורואה במעשיו... מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד השי"ת ובושתו ממנו תמיד" עכ"ל ומקורו ב"מורה נבוכים", חלק ג' פרק נב. (ואף הרמב"ם לקח דבריו מן "חובות הלבבות", שער חשבון הנפש, פ"ג אופן עשירי).

וכמה יפה הסביר המקובל ר' יצחק אייזיק הַבַּר: "עיקר יראת שמים הוא הבושה. כמו שאדם יש לו בושת ונזהר מלעשות דבר לפני חברו שהוא דבר מאוס ומבוזה (כגון לחטט באף ולהשליך סחי לפניו) אף שיודע שחברו לא יִכְנֹנוּ ולא יעשה לו רעה, רק הוא נמנע מצד עצם הדבר שהוא בזוי. קל וחומר הדברים אם ישים האדם בדעתו שהוא עומד בכל עת לפני כבודו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שמלוא כל הארץ כבודו" (ישיח יצחקי, שבת תשובה תר"ט, דף ל).

ובמפורש כתב ב"מורה נבוכים" (חלק ג, הערה על פרק נ"א) "בשעה שאתה מרוקן את מחשבתך מה' ומתעסק בכל ישותך באכילה ההכרחית, הנך מפסיק אותו מגע אשר בינך ובין ה' ואינך עמו אז... ולפי ערך דעת כל בעל דעת תהיה ההשגחה בו". כלומר בה במדה שהאדם לא מסיח דעתו מקונו, בה במדה הקב"ה שומר עליו מכל הפגעים (הרמב"ם הביא לכך ראיה מתהלים צ"א, וכן הוא בחולין ז: "אין עוד מלבדו". וכן ב"נפש החיים", ג/ב). ובסגנונו של "חובות הלבבות" (שער חשבון הנפש, פ"ג, אופן עשירי): "וירָאָה אותו בעֵין שכלו... וכאשר יתמיד על כך (1) ישקיט ה' מגורותיו וירגיע פחדו (2) ויגלה לו סודות חכמתו (3) והוא ינהגהו וידריכהו ולא יעזבהו לנפשו ולעצתו", כמו שאמר דוד "ה' רועי לא אחסר". כל זה התקיים ביוסף.

והאדם שהתרגל להתנהגות קדושה זו, שוב לא יטריד מחשבתו בעיסוקי השוא של הבריות. אדם כזה לא מתעניין בפאר והדר חיצוני של חצרות מלכים, ולא מסתקרן לשמוע שיחת סרק של עמי הארץ (כדברי בנו של הרמב"ם, "המספיק לעובדי ה'", עמ' קסאקעד). אדם כזה חי את חיי בקשר ישיר עם קונו ויוצרו בלבד, ורואה את כל האישים והעצמים שמסביבו שהם רק כשטח־פעולה לקיום מצוותיו של ה', אם מצוות עשה או לאתעשה. אבל אין לאישים הללו ועצמים הללו שום ערך־עצמי, לנוכח המציאות המוחלטת של הקב"ה.

אביו של ר' אברהם, הרמב"ם, שהיה רגיל הרבה בחצרות מלכים, וגם עסק בעסקי ציבור בדורו, הגדיר הדברים לאשורם: "ירָאָה את כל בני האדם כפי מצביהם, שהם בהם בלי ספק כבהמות וכחיות הטרף, אשר לא יחשוב השלם (=הצדיק) יחיד הסגולה כאשר חושב עליהם, אלא היאך להינצל מנזקי המזיקים ההם, אם אירע לו עימהם שיתוף, או תועלת במה שיועילו לו מהם, אם נזקק לכך באיזה הכרח" (מורי"ב, ב/לז). לכל זה האדם מגיע כאשר הוא מעמיק במושג של "שוית ה' לנגדי תמיד".

דוד המלך.

מצאנו כי חיי דוד היו רצופים צרות.

- בימי ילדותו חשדהו שאיננו מיוחס על אביו ("ילקוט המכירי", תהלים קיח, כח). כאשר שמואל בא לבית ישי למשוח מלך חדש, הוא הוציא לפניו "שבעת בניו" (שמו"א טז, י ולא כתוב "שבעה" כי ידוע שבלשון הקודש "שבעת" הוא קובץ שלם, עיין "אילת השחר" למלבי"ם, קטע ס"ח). ורק כלאחר יד, כאשר התברר שה' לא בחר באף אחד מהם ושמואל תמה "התמו הנערים?" אז נזכר ישי "עוד שאר הקטן והנה רועה בצאן", כמו שכתוב "ולו שמונה בנים" (זי, ב). הרי שאפילו בני משפחתו לא החשיבו אותו כאחד מהם, כדכתיב "מוזר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי" (תהלים סט, ט).

- שאול רדף אותו וניסה להמיתו, ולקח ממנו את אשתו מיכל.
- מתו לו ארבעה ילדים (בן בת־שבע, אמנון, אבשלום, אדוניהו), ונתפשה תמר.
- דוד לקה בצרעת משך חצי שנה אחרי חטא בת־שבע (סנהדרין קז). וסבל עלבונות מחכמי הסנהדרין על כך (ב"מ נט.). ולכן אמר "בדמעתי ערשי אמסה" (תהלים ו, ז עיין על כך "מדרש תהלים", שם, "אגדת בראשית", לח).
- וכן: "עשרים ושנים שנה שנסתלקה רוח הקודש מדוד מלך ישראל, בכל יום ויום היה מוריד כוס של דמעות ואוכל פתו באפר" (ילק"ש שמואל, קסה). והיו לו פקפוקים וספקות אם יזכה לבוא לעוה"ב ("לולא האמנתי" – ברכות ד).
- "שבעים שנה שהיה דוד חי, היו בצרות ועמל" (מדרש תהלים, צ/טו)
- "כל פורעניות שבאו על דוד, היו מוכפלות" (ספרי, ואתחנן, כו).

התעלותו של דוד מעל לצרותיו

וכאשר ברח דוד מפני רודפיו אל אכיש מלך גת, וחזר לצקלג ומצא שעמלקים שָבו את נשי כל העם אשר אתו, "ותצר לדוד מאד, כי אמרו כל העם לסקלו, כי מרה נפש כל העם איש על בניו ואל בנותיו. ויתחזק דוד בה' אלהיו" (שמואל א' י, ו). כלומר, אפילו אלו שעדיין נשארו נאמנים לו, ולא לשאול המלך, אף הם רצו לסקול אותו למוות. ואעפ"כ במה התחזק? בזה שה' הוא אלהיו ויורנו מה ואיך לעשות. ועוד, זה מה שגרם לו תמיד לכוון "שמעתתא אליבא דהלכתא" ולפסוק לפי האמת, כי "וה' עמו" (סנהדרין צג:).

מפני החינוך המתמיד הזה, "דוד, עיניו תמיד נמוכים למטה מפחד רבונו. וכשהיה הולך בין העם, לא היה בו גסות רוח כלל" (זהר ב/קא:). וכאשר היה רועה במדבר היה משבח ואומר "כי אראה שמך מעשה אצבעותיך" – היה מסתכל בירח ובכוכבים ומשבח ומרומם להקב"ה (זהר חדש, שיר השירים סז:). ולכן, גם כאשר דוד עלה לגדולה, הוציא לשוק מטבע ("מוניטין") עליו צורת מקל ותרמיל מכאן, ומגדל מכאן (ב"ר לט) – הכל כדי לזכור את שפלותו שהוא בסך הכל רועה צאן. (עיין המלבי"ם על שמו"א יז, לד כי דוד עשה לעצמו חגורה עשויה עור מאותו הכבש שהציל מפי האריה, כדי לשמש לו זכרון תמידי מנסי ה' אתו וחסדיו). וחז"ל מלמדים: "ודוד הוא הקטן" מתחילתו ועד סופו. כשם שבקטנותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בתורה, כך במלכותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בחכמה" (מגילה יא). ואיך הגיע לכך לא להתרברב? "לא גָבַה לבי, ולא רמו עיני, ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני. אם לא שויתי ודוממתי נפשי, כְּגִמּוּל עֲלֵי אֲמוּי". (תהלים קלא, א:ב) תמיד חש לפני מי הוא עומד ויושב, לפני מי הוא לומד או עושה מצוות. (ככתוב ברמב"ם, מו"נ ג/נא ומועתק בתחילת שו"ע או"ח)

ואיך נתחנך אנחנו לאותה מעלה רוממה?

יש לנו מאה הזדמנויות בכל יום ויום. הרי הן אותן המאה ברכות שנתחייבנו לברך בכל יום (מנחות מג:). וזה לשון הרמב"ם: "וברכות רבות תקנו חכמים דרך שבח והודיה ודרך בקשה כדי לזכור את הבורא תמיד... כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו" (הלי ברכות א/גד). כי הרי בכל פעם אומרים תיבת "אתה". מי שפיו ולבו שווים, חייב להתעורר מזה.

וכאן מקום להוסיף פנינה יקרה. חז"ל הדריכו: "האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין... מילי דאבות... מילי דברכות" (בי"ק ל). והרבה שואלים: כלום קיום מצוות "ברכות" הוא רק חסידות? הרי חובה רבה יש בדבר! ויש לתרץ בשני אופנים –

1. או שמדובר לקיים מה שכתוב "במסכת ברכות", ובמיוחד כל הנאמר בפרק האחרון שם, זוהי חסידות למופת! ראייה לזה ממה שאמרו במאמר הזה גם כן "נזיקין". (כלומר ליהר בכל הנאמר בב"ק ובב"מ ובב"ב, שהם לי פרקים של "נזיקין" שהאדם לא יסב שום נזק לחברו, ואפילו גרם של נזק). וכן כשאמרו "אבות", כוונתם ל"פרקי אבות".

2. או שהתכוונו למאמרו של רבי חזקיה בשם רב (בירושלמי, סוף מסכת קידושין) "עתיד אדם ליתן דין וחשבון על מה שראו עיניו ולא אכל. ר' לעזר חשש להדא שמועתא ומצמית (=חוסד) ליה פריטין ואכול בהון מכל מילה, חדא פְּשְׁתָּא" (היה מלקט פרוטותיו ורוכש מכל מין פרי וירק כדי שיוכל לברך עליהן ברכה לפחות פעם אחת בכל שנה ושנה). ומפרש שם "פני משה": "היה רואה להביא עצמו לידי חיוב לכל הפחות פעם אחת בשנה כדי לברך על כל מין ומין וליתן שבח והודיה לאל יתעלה, המשגיח ומפרנס ומכין מזון לכל בריה, וצורך כל נפש חיה" עכ"ל. כלומר, החסיד רוצה להכיר בטובתו של הקב"ה והוא נזהר להרבות בשבח על כל מין וכל זן. כי יש בן אדם המברך ברכותיו רק כדי שיהיה רשאי לאכול, כפי חשקו. אבל החסיד הוא להיפך, הוא אוכל מכל סוג כדי שיזכה להקדים על כך ברכה לבבית לאביו שבשמים. ולכך כוונו באומרם "מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דברכות" (בא קמא דף ל.).

(הערה: עיין עוד שיחה הבאה)